

Országos elektronikus információszolgáltatási programok

I. Finnország: FinELib

Az elmúlt néhány évben több fejlett országban indítottak programokat kormányzati támogatással az elektronikus információ központi, országos licenszszerződés keretében történő beszerzésére. Az Oktatási Minisztérium hasonló tárgyú hazai kezdeményezése időszerűvé teszi a külföldi tapasztalatok áttekintését. A sorozat első része a finnországi tapasztalatokat foglalja össze.

Bevezetés

Az elektronikus folyóiratok (e-folyóiratok) előállítási költségeit a kiadók a nyomtatott folyóiratok előfizetési díjainak nagyfokú, az inflációt jóval meghaladó emelésével már évek óta megfizették. Piacpolitikájuk célja, hogy folyóirataik nyomtatott verzióit továbbra is forgalomban tarthassák, és ezáltal többletnyereséghez jussanak (pl. gyakran összekötik a két változat eladását, és az elektronikusát csak azzal a feltétellel szolgáltatják felárért, ha a nyomtatott folyóirat előfizetése is folytatódik); igyekeznek teljes e-folyóirat-portfóliójukat „csomagban” eladni, és ugyanakkor a közvetítőket (folyóirat-előfizetési ügynökség, aggregátor) is viszaszaporítani.

E piacpolitikával szemben a könyvtárak csak összefogással, erős tárgyalási pozíció kivívására képesek konzorciumok létrehozásával léphetnek fel eredményesen. Az elmúlt években éppen ezért világszerte alakultak könyvtári konzorciumok. A kihívásnak leginkább országos szintű összefogással lehet megfelelni. Néhány fejlett országban (pl. skandináv országok, Egyesült Királyság, Kanada) már erre is van példa: többnyire jelentős kormányzati támogatással, többéves országos programok (projektek) keretében törekednek az elektronikus információ központi koordinált és bonyolított beszerzésére, mind az ár, mind a szállítási feltételek tekintetében a lehető legelőnyösebb szerződések kötésére, országos (értsd: a legjelentősebb, többnyire a felsőoktatást és a kutatást kiszolgáló könyvtárakra kiterjedő) licenszszerződések (national site licence) keretében.

Tekintettel arra, hogy – az Oktatási Minisztérium kezdeményezésére, irányításával és támo-

gatásával – Magyarországon is elindult az elektronikus információ (e-folyóiratok, referenz adatbázisok stb.) központi koordinált beszerzésére és szolgáltatására irányuló előkészítő munka a felsőoktatás és az államilag támogatott kutatás információellátásának fejlesztésére, érdemes és időszerű a külföldi tapasztalatokat áttekinteni, és a tanulságokat összegezni.

Elsőként Finnországba „látogatunk el”, hogy megismerkedjünk az ott folyó fejlesztésekkel, mivel ez a többi skandináv országgal, de nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedően sikeresnek bizonyult.

Előzmények

Finnországban a kilencvenes évek közepén nagy figyelmet fordítottak az információs társadalom alappilléreire, azaz a hálózati és számítógépes infrastruktúra fejlesztésére. Az első fejlesztési szakasz után merült fel erőteljes igény arra, hogy a hálózatra magas szintű információtartalom kerüljön. A hálózat tartalomszolgáltatásainak a fejlesztése a Finn Elektronikus Könyvtári Program (Finnish Electronic Library Program = FinELib) keretében indult el.

A hároméves (1997–1999) programot többéves előkészítő munka előzte meg, amelynek során a különböző minisztériumok kidolgozták a könyvtári infrastruktúra fejlesztésének stratégiáját, és létrehozták azt a hálózati-számítástechnikai infrastruktúrát, amely a könyvtári infrastruktúra fejlesztésének technikai feltételét képezi.

A program támaszkodik:

- a Finn Egyetemi és Kutatói Hálózatra (*Finnish University and Research Network = FUNET*), amelyet a Finn Tudományos Számítóközpont (*Centre for Scientific Computing = CSC*) üzemeltet, és összeköti az egyetemeket, műszaki főiskolákat (polytechnics) és kutatóintézeteket (nagy sebességű gerinchálózatot is tartalmaz), továbbá kitűnő hálózati kapcsolatot teremt mind az országon belül, mind nemzetközi szinten;
- a LINNEA nevű országos könyvtári hálózatra, amelynek tagkönyvtárai azonos integrált könyvtári rendszert használnak.

A program célja

A finn Oktatási Minisztérium által kezdeményezett program célja a felsőoktatás és a kutatás információellátásának a korszerűsítése, nevezetesen:

- az elektronikus formában elérhető információforrások mennyiségi növelése országos licencszerződések keretében,
- a hálózati információkeresés javítása,
- a különböző elektronikus forrásokhoz közös hozzáférés (interfész) biztosítása,
- az elektronikus publikálás elősegítése,
- kapcsolódó projektek kezdeményezése és finanszírozása.

A program szervezete

A finn Oktatási Minisztérium világosan körülhatárolta a program felelősségi szintjeit.

A programot az Oktatási Minisztérium által kinevezett Irányító Bizottság vezeti, amely döntéseket hoz az általános fejlesztési irányelvekről, a beszerzendő elektronikus források köréről, javaslatokat készít az Oktatási Minisztériumnak a FinELib fejlesztési projektjeire és finanszírozásukra, felügyeli a program végrehajtását. A 11 fős bizottságban valamennyi érdekcsoport (Oktatási Minisztérium, egyetemi könyvtárak, műszaki főiskolák és kutatóintézetek könyvtárai, a CSC és a Helsinki Egyetemi Könyvtár) képviselője jelen van.

A program végrehajtásával a Helsinki Egyetemi Könyvtár (Helsinki University Library) bízták meg, amely egyúttal a program pénzügyeit is kezeli. Ez a könyvtár korábbi feladatköréhez illeszkedő feladatbővülést jelent, hiszen a Helsinki Egyetemi Könyvtár koordinálja az egyetemi könyvtári hálózatot, valamint felelős az egyetemi és kutatóintézeti könyvtárak elektronikus információszolgáltatásának a fejlesztéséért. A könyvtár keretében mű-

ködi a Programiroda, négy fővel. Munkáját szakértői bizottságok (lásd később) segítik.

A CSC felelős a FUNET hálózat működéséért, valamint közreműködik a programhoz kapcsolódó projektek technikai megvalósításában.

A pénzügyi modell

A program első két évét a finn Oktatási Minisztérium teljes mértékben központi finanszírozta. Mivel a forrást egy speciális minisztériumi alap (*Additional Research Fund*) képezte, a központi finanszírozásban csak az egyetemi szektor részesülhetett (a többi szervezetek – műszaki főiskolák, kutatóintézetek, közkönyvtárak – saját fedezet esetén vehettek részt).

A program hosszú távú folytatásának biztosítása érdekében az Irányító Bizottság 1998 nyarán egy új finanszírozási modellt dolgozott ki, amelyet mind az Oktatási Minisztérium, mind az egyetemek (rektorok és könyvtárigazgatók) elfogadtak. A modell készítői abból indultak ki, hogy a program megvalósításához folyamatosan, egy erre a célra elkülönített pénzösszegnek kell rendelkezésre állnia. A központi finanszírozás megmaradt, azonban kiegészült az egyetemeknek a beszerzési költségekhez történő hozzájárulásával. Az általános és több tudományterületet érintő (multidiszciplináris) elektronikus források beszerzésének finanszírozása az első – átlagosan két éves – szerződési időszakban teljes mértékben központi történik. Az ezt követő szerződési időszakban az egyetemek a kiadások 20%-át fizetik. Az egyes tudományágakat érintő elektronikus források beszerzési költségeinek 50%-át – már az első szerződési ciklusban is – az egyetemeknek kell állniuk.

A felelős rész (hozzájárulás) bevezetésének további célja az volt, hogy erősítse az egyetemek kötelezettségvállalását a beszerzések tekintetében, hogy valóban csak az egyetemek számára engedhetetlenül fontos e-forrásokat szerezzék be, másrészt hogy bővíthető legyen a szolgáltatott elektronikus információ köre (a hozzájárulás ui. kiegészíti a központi forrást, tehát összességében nő a gyarapításra fordítható pénzösszeg), és ezáltal felgyorsuljon az áttérés az elektronikus források használatára.

Az egyetemi könyvtárak közötti költségmegosztásban általában a szolgáltatók (kiadók) árképzési politikája szolgál alapul. (Kiadói szerződések-nél előnyben részesítik a felhasználók vagy az alapdíjon és az egyidejű felhasználók számán alapuló díjtételezést, bár – egyelőre – kénytelenek elfogadni a nyomtatott folyóiratok megrendelési költségétől függő árszabást is.)

Bár a központi finanszírozásban csak az egyetemek részesülhetnek, más szervezetek is csatlakozhatnak a konzorciumhoz, részvételük saját finanszírozásával. Egyre több *műszaki főiskola* és *kutatóintézet* szeretne csatlakozni a FinELib konzorciumhoz, ezért tárgyalásokat folytatnak saját minisztériumaikkal a központi finanszírozás érdekében. Ennek hiányában részvételük egyelőre alacsony szintű. A *közkönyvtárak* részvétele problematikus, mivel a beszerzések célja a felsőoktatás és kutatás támogatása, így ez utóbbi szférák információigénye a meghatározó. A *közkönyvtárak* részvétele bár megengedett – szemben a többi könyvtár típusba tartozó könyvtárakkal –, ők a program döntéshozó mechanizmusában nem vehetnek részt.

Költségvetés

A programidőszak költségvetése 27 millió finn márka volt. Ennek mintegy 80%-át fordították *gyarapításra*, 10%-át *fejlesztésre*, *oktatásra*, *marketingre*, és 10%-át *bérre*. Az egyetemek ezenkívül 2,2 millió finn márkával vették ki részüket a beszerzésekből. A műszaki főiskolák beszerzési költségei kb. 1,2 millió finn márkát, a kutatóintézetek költségei kb. 700 ezer finn márkát tettek ki. Mindezt egybevéve a program keretében licencelt e-információra kb. 31 millió finn márkát (kb. 4,5 millió USD) fordítottak.

Felhasználói igények

A felhasználók körében 1998-ban és 1999-ben végeztek *webes kérdőíves felmérést*, többek között arra a kérdésre várva választ, hogy hogyan rangsorolják a különböző típusú információforrásokat fontosságuk szempontjából. A külföldi teljes szöveges (full-text) e-folyóiratok kerültek az élre, a második helyet az olyan szakterületi adatbázisok foglalták el, mint pl. az INSPEC és a BIOSIS, a finn full-text folyóiratoknak a harmadik hely jutott, míg az utolsó helyezést az ISI adatbázisok kapták.

Az elektronikus információ beszerzése

1997 októberében a *holland* és a *német* könyvtárak kidolgozták az elektronikus információ beszerzésének *irányelveit*.

Az *Európai Kutatási Könyvtárak Csoportja* (Ligue des Bibliothèques de Recherche = LIBER) is – kisebb kiegészítésekkel – magáévá tette az ebben foglalt elveket, és ajánlásban arra szólította

fel tagjait, hogy kövessék a dokumentum útmutatását a szállító cégekkel folytatandó tárgyalásaik során. (A cél nyilvánvaló: a kiadók által diktált magas árakkal és megszorító feltételekkel szemben összehangolt könyvtári fellépés.)

A *Finn Egyetemek Rektori Tanácsa* (Council of the Finnish University Rectors) is kinyilvánította az idézett irányelvek támogatását, így ezek képezték a *finn licenszszerződési elveket rögzítő dokumentumnak* az alapját.

A dokumentum kiegészült néhány *helyi* (finn) *prioritással* is:

- a szerződéskötés preferált periódusa két év;
- az ármegállapodásnál arra kell törekedni, hogy a *tényleges használaton* alapuljon. Ha ez az információ nem áll rendelkezésre, akkor a kiadó árpolitikáját kell alapul venni (e-folyóiratok nyomtatott változatainak előfizetési költsége, vagy a potenciális felhasználók száma nappali tagozatos hallgatói számban kifejezve);
- az elektronikus források könyvtárközi kölcsönözhetősége ugyanolyan igény, mint a hagyományos (nyomtatott) dokumentumok esetében;
- a nyomtatott változatok lemondásának a jogát nem szabad korlátozni;
- a használat monitorizálása (nyomon követése) és a menedzsment számára szükséges információ helyileg (értsd Finnországban) is előállítható legyen.

A szállítókkal a Helsinki Egyetemi Könyvtár bonnyolítja le a tárgyalásokat, és a szerződéseket is a könyvtár írja alá (nevezetesen a keretében működő Programiroda vezetője, akinek a munkáját egy jogi tanácsadó segíti). A Programiroda a szállítókkal (kiadókkal) *közvetlenül* tárgyal. Közvetítő céghez, pl. folyóirat-előfizetési ügynökséghez azért nem fordulnak, mert a tárgyalások során szerezhető ismeretek, tapasztalatok így náluk, és nem a közvetítőknél halmozódnak fel, másrészt meggyőződhetnek arról, hogy a lehető legalacsonyabb árat harcolták ki.

A Programiroda munkáját 7 *szakbizottság* támogatja. Az egyik szakbizottság (amelyben az Irányító Bizottság néhány tagja is részt vett) dolgozta ki a licenszszerződési politikát, a finanszírozási modellt, és ez készít elő egyéb témájú javaslatokat a beszerzések vonatkozásában. A többi hat szakbizottság az egyes tudományágak szakértőiből áll, akik évente priorizált beszerzési javaslatokat dolgoznak ki saját szakterületükön. A 6 szakbizottság szakterületei a következők:

1. Technika
2. Természettudományok, agrár- és erdőgazdálkodás
3. Orvostudomány
4. Közigazgatás, kereskedelem, társadalomtudományok

5. Bölcsészettudományok

6. Művészet, kultúra

A szakbizottságok jelentősége – az általuk képviselt szakértelmen túl – abban áll, hogy a könyvtáraknak rajtuk keresztül lehetőségük nyílik arra, hogy beleszólhassanak a beszerzésbe igényeik megfogalmazásával.

A programidőszak alatt mintegy 3000 elektronikus folyóiratot, 80 referensz (referáló és indexelő) adatbázist, továbbá szótárakat, enciklopédiákat, lexikonokat és egyéb információt (pl. Crossfire, finn- és EU-jogszabálygyűjtemények) szereztek be (felsorolásukat lásd a TMT e számában [p. 375.], a 2000. évi állapot URL-je: <http://renki.lib.helsinki.fi/finelib/ohjelmakansi.html>).

A beszerzések során több probléma is felmerült. Nem mindegyik licenctárgyalás vezetett szerződéshez (pl. ISI, Elsevier) a magas (vagy éppen a tárgyalás során emelkedő) ár, illetve a korlátozó licencceltételek miatt. Tartanak attól, hogy a kiadók a későbbi évek során éppolyan radikálisan megemelik majd e-folyóirataik árát, mint ahogyan ezt korábban tették a nyomtatott változatok esetében. Bár a szerződések tartalmazzak jogi utalást a tartós használatra, az archiválás gyakorlati megoldása még nyitott kérdés, és úgy vélik, hogy ezt a problémát – mivel ez más országokban is jelentkezik, és meglehetősen összetett feladat – valószínűleg csak nemzetközi együttműködéssel sikerül majd megoldani (egyelőre csak egyes projektek keretében vizsgálják a megoldási lehetőségeket).

Használat, hatékonyság

A felhasználók köre mintegy 100 intézményre és 200 000 főre terjed ki. Az egyes e-folyóirat-csomagokra és referensz adatbázisokra különböző nagyságú konzorciumok alakultak, a legnagyobbak magukba foglalják az összes egyetemet (20), költségvetési fenntartású kutatóintézetet, és a műszaki főiskolák, közkönyvtárak egy részét is.

Már a programidőszak első évében az egyetemen több mint 300 000 cikket nyomtattak ki, a teljes konzorciumban pedig közel 400 000-et, az információkeresések száma a teljes konzorciumban pedig a 4 milliót is meghaladta. A használat emelkedő tendenciát mutat (erre utal pl., hogy az Academic Press e-folyóirataiból 1998-ban 29 242, míg 1999-ben 50 928 cikket nyomtattak ki). A programidőszak egészére vonatkozóan még nem állnak rendelkezésre statisztikai adatok.

A programnak köszönhetően jelentős mértékben bővült a kutatók, tanárok, diákok rendelkezésére álló e-információkínálat. Főleg a kisebb

egyetemek és intézmények választéka sokszorozódott meg.

Mivel az e-információszolgáltatás állandóan elérhető a konzorciális intézmények területén, a hálózati anyag használatát nem korlátozza a könyvtárak nyitva tartása (a felhasználói kérdőívekre adott válaszok szerint az e-könyvtár tipikus használója olyan fiatal kutató, aki a szolgáltatásokat saját dolgozószobájában használja).

A program gazdaságosságát, vagy azt, hogy mennyi megtakarítást lehetett elérni a központosított beszerzéssel, nehéz megállapítani. Kétségtelen azonban, hogy a feladatok nagy részének központosítása (a licenccpolitika kidolgozása, licenctárgyalás, nemzetközi ár-összehasonlítás, oktatás, marketing, használati statisztika stb.) tetemes munkaidőt takarított meg a tagkönyvtárakban.

Az elektronikus folyóiratok használati statisztikájának értékeléséhez nincs irányadó mérce, mivel a könyvtárakban a nyomtatott folyóiratok aktív állománya jobbra szabadpolcos, és a látogatók szabadon fénymásolhatják a cikkeket, azaz nem állnak rendelkezésre – összehasonlításként – használati statisztikák. A könyvtári kölcsönzés esetében azonban lehet összehasonlítást végezni: ha a FinELib-szolgáltatásból kinyomtatott cikkeket a hagyományos könyvtárközi kölcsönzéssel rendeltek volna meg (országban belül ez 30 finn márka/db, külföldről 100 finn márka/db), akkor ez összesen 11,5–38,2 millió finn márka lett volna évente...

A nemzetgazdasági megtakarítás mindenképpen jelentős, hiszen a konzorciális beszerzésnél az egyes szervezetekre eső költségek kisebbek, mintha mindegyik külön vásárolná meg a szolgáltatásokat.

Tájékoztatás és oktatás

A FinELibbel kapcsolatos tájékoztatást – amelyre központi marketingterv készült – belső (a szakmának) és külső (a szakmán kívülre irányuló) tájékoztatásra osztották, míg az előbbiért a konzorcium tagjai a felelősek, az utóbbi ellátására egy kommunikációs irodával kötöttek szerződést.

A FinELibről számos tanfolyamot tartottak mind a könyvtárosoknak, mind a végfelhasználóknak, készült prospektus, plakát, és gondoskodtak e-mailen, weboldalakon a folyamatos tájékoztatásról. Az új szolgáltatások iránti érdeklődés felkeltésének egyik leghatékonyabb módszere az volt, hogy a könyvtárosok felkeresték a kutatókat, és helyben bemutatták az adott szervezet kutatási területe szempontjából legfontosabb e-folyóiratokat és -szolgáltatásokat. A könyvtárak elektronikus infor-

mációszoolgáltatási választékból tudományterületek szerinti összeállításokat tettek fel a hálóra.

A megbízott külső kommunikációs iroda gondoskodott a napilapokban, a sajtóban, a tévében és a rádióban a szolgáltatás országos propagálásáról.

Fejlesztések

A finn programban nemcsak a beszerzés, hanem az *elektronikus könyvtár fejlesztési munkái is központosítva vannak* (szemben több más ország hasonló projektjeivel, ahol e kétfajta tevékenységnek más-más szervezetek a felelősei).

A Finn Elektronikus Könyvtár az információkeresés és a dokumentumszolgáltatás (document delivery) széles választékát kínálja. Egy e-folyóiratcikk pl. elérhető *kiadói szerverről, referenz adatbázison keresztül, vagy a könyvtár katalógusa révén*. Fontosnak vélik ui., hogy az elektronikus információ több különböző – alternatív – úton legyen elérhető. Az e-folyóiratok többségét már a LINDA központi folyóirat-katalógusba is felvették. Az adatbázis-szolgáltatók kínálta lehetőségeket kihasználva a *referenz adatbázisok össze vannak kapcsolva a teljes szövegekkel*, tehát „linkelni” lehet tőlük közvetlenül a teljes szöveghez. Az adatbázisok és a teljes szövegek összekapcsolására további fejlesztési munkák folynak.

Fejlesztések folynak az *elektronikus könyvtár és a nyomtatott könyvtári állományok összekapcsolására is*, továbbá arra, hogy a könyvtárakból akár nyomtatott, akár elektronikus dokumentumszolgáltatást lehessen igényelni.

1999-ben kezdték el a *heterogén elektronikus információkhoz* (e-folyóirat, referenz adatbázis, könyvtári katalógus, tárgy szerinti kapuszoállítások stb.) egy *egységes grafikus felhasználói interfész* kidolgozását.

Az egyik legkritikusabb terület a *felhasználói jogosultság ellenőrzése* (authentication), amelynek korszerű megoldása még további fejlesztési feladat.

Számos projekt szolgálja a tárgy szerinti keresés fejlesztését. Így pl. a Helsinki Egyetemi Könyvtár és a CSC közös projektje eredményeként elkészült az *Általános Finn Tárgyszójegyzék hálózati változata*, a VESA, amely *ingyen* használható a hálón. Az információkeresés támogatását kívánja elősegíteni a *Jyväskyläi Egyetem Könyvtára* által koordinált projekt, amely 2000 márciusában fejeződött be. Ennek keretében az információkereséshez *kalauzszolgáltatást* készítettek, amely bevezeti a felhasználót a FinELib e-szolgáltatásaiba, ismerteti a lehetséges keresési módszereket, és ezeket példákkal illusztrálja.

A Finn Virtuális Könyvtár (<http://www.jyu.fi/~library/virtuaalikirjasto/engvirli.html> 2000. 09. 19.) *tárgyköri kapuszoállítás* (gateway). Az internet-forrásokat 52 tárgykörré bontva ismerteti.

A Helsinki Egyetemi Könyvtárban folyó EVA projekt (<http://linna.helsinki.fi/eva/english.html> 2000. 09. 19.) célja az elektronikus *köteles példányok* kezelése és *archiválása*, és az interneten ingyenesen elérhető finn dokumentumok archiválása.

A külföldről licencelt elektronikus anyagok *archiválása*, és az ezekben való hozzáférés módszere – mint erről szó volt – *egyelőre megoldatlan*.

Az *elektronikus publikálást* szolgáló projektek sorából kiemelkedik az ELEKTRA (<http://linna.helsinki.fi/elekra/english.html> 2000. 09. 19.), amely könyvtárak, kiadók, tudományos társaságok és copyrightszerzők közös, a Helsinki Egyetem Könyvtára által vezetett projektje. Ennek, illetve az egyetemeken folyó – és kapcsolódó – projektek távlati célja az, hogy a *finn* tudományos szakirodalom fokozatosan elektronikus formában legyen elérhető.

A jövő

A programidőszak alatt a munka *projekt jellegű* volt. 2000-ben az Elektronikus Könyvtár fejlesztése mint feladat szervesen *beépül a Finn Egyetemi Könyvtár munkájába*, itt állandósul. A tevékenységet az *együttműködés* elvén folytatják, az érdekcsoportok beleszólási lehetőségét úgy biztosítják, hogy *képviselőikből egy Irányító Testületet* neveznek ki. A tevékenységnek a könyvtári szervezeten belüli „láthatóságát” egy új felelősségi kör, az ún. *Nemzeti Elektronikus Könyvtár-szolgáltatások* (National Electronic Library-services) létrehozásával növelik, és ehhez kapcsolják a *kooperációs titkárságot*.

A *finn kormány* erőteljesen támogatja a Nemzeti Elektronikus Könyvtár fejlesztésének a folytatását (2000-ben 18 millió finn márkával). A finn Oktatási Minisztérium Oktatás, továbbképzés és kutatás az *információs társadalomban: NEMZETI STRATÉGIA, 2000–2004* c. dokumentuma kitüntetett figyelmet szentel a tartalomszolgáltatás fejlesztésének, amelyet az *oktatási környezet* korszerűsítésére irányuló fejlesztés részének tekintenek. A Nemzeti Elektronikus Könyvtár a *virtuális egyetem* tartalomszolgáltatásának *központja* lesz.

Távlati cél egy *Skandináv Elektronikus Könyvtár* kifejlesztése, amely a skandináv országok hagyományosan szoros együttműködésére épülhet. Felmerült a lehetőség: ahelyett, hogy mindegyik ország megvásárolja valamennyi adatbázis egy példányát, ésszerűbb lenne az északi régió szá-

mára 2 példányt vásárolni: egyiket használatra, a másikat pedig biztonsági célra, arra az esetre, ha a host szerver meghibásodik. További alternatíva skandináv konzorcium létesítése, és közös licenccsörződés kötése. Ez azonban rendkívül nagyfokú költséget igényel, továbbá magas szintű politikai döntéseket. Ezek a feltételek – bár kialakulóban vannak – még nem érettek meg.

Tanulságok

Egy sor tanulság adódik, közülük néhányat emelünk ki:

- A program sikerességét több tényezőnek köszönheti, ezek közül a finnek – egybehangzóan – kettőt hangsúlyoznak: a *központi finanszírozást*, és a finn könyvtárak *kitűnő együttműködési készségét*. (Ehhez bátran hozzá lehet tenni még egy tényezőt: a *magas szintű szakértelmet* mind az *irányítás*, mind a *végrehajtás* szintjén.)
- A program végrehajtásával megbízott szervezet feladatát úgy tekinti, mint *szolgáltatást*, amelyet a *felhasználói közösség információs igényeinek messzemenő figyelembevételével*, és a többi lényeges kérdésben is a *döntéshozatalba való bevonásukkal* alakít ki. A részt vevő intézmények részéről megfelelő *együttműködés* és *támogatás csak ennek az elvnek az érvényesítése esetén várható*.
- A program – már induláskor meghirdetetten, és költségvetését tekintve is – *többéves*. Ezt egyfelől a *feladat komplexitása* követeli meg (egy év alatt sem a teljes beszerzés, sem a kapcsolódó fejlesztések nem végezhetőek el), másfelől a *szolgáltatás folyamatosságának, folytatásának* a szükségessége. (Nem lehet elvárni a tagkönyvtáraktól, hogy a konzorciális beszerzésű e-folyóiratok nyomtatott változatát idővel lemondják, ha az e-szolgáltatás folytatására még rövid távra – pl. három évre – sincs biztosítás. Félreértés ne essék: a finneknél sem előírás vagy követelmény a nyomtatott változatok lemondása, mivel egy-két éves párhuzamos előfizetés szakmailag indokoltnak látszik. Az átállást több szempont miatt is célszerű fokozatosan – azaz évről évre nagyobb körben – végrehajtani.) Az egy évnél hosszabb programidőszak mellett szól az is, hogy többéves időszakra *kedvezőbb áron* lehet szerződést kötni.
- Az e-folyóiratok mellett *szükséges az alapvető referenz* (referáló és indexelő) *adatbázisok beszerzése is*, mivel az utóbbiak teszik lehetővé az elektronikus folyóiratokban a mélyebb

tartalmi keresést, továbbá tájékoztatnak az országban nem lévő dokumentumokról is, amelyek második lépésben nemzetközi másolat-szolgáltatás, könyvtárközi kölcsönzés révén beszerezhetők.

- Jelenleg még kialakulóban van az elektronikus információ nemzetközi piaca, és egyelőre csak a nagy kiadók készültek fel konzorciális szerződéskötésre. Ezért a *beszerzendő elektronikus folyóiratok körét a főbb kiadói csomagokból állítják össze*, annál is inkább, mivel nincs nemzetközileg elfogadott módszer a „legfontosabb” egyedi folyóiratcímek (magfolyóiratok) kiválasztására.
- Többnyire érdemes a *teljes kiadói e-folyóirat-csomagot* megvásárolni, mivel csak egy részük (válogatott címek) megvétele nem feltétlenül kerül (lényegesen, arányosan) kevesebbe. A válogatást a későbbi évekre kell halasztani, amikor a használói statisztikák támpontot nyújtanak arra, hogy mely címeket használják a leggyakrabban.
- Célszerű a kiadókval *közvetlenül* tárgyalni (tehát közvetítő ügynökség nélkül), mivel a tárgyalások tapasztalata így „házon belül” marad, azaz nem a közvetítőknél halmozódik fel. (Sok kiadó esetén azonban megfontolandó a támogatást tehermentesítés céljából közvetítőre bízni.)
- Általában célszerű a *webes változatokat preferálni* (költségek, naprakészség és növelt szolgáltatási funkciók miatt), jóllehet egyes esetekben – különösen a referenz adatbázisok esetében – indokolt lehet a szolgáltatás saját (értsd: hazai) szerverre telepítése is.
- Bár az egyes e-szolgáltatási csomagok rendelkeznek felhasználói interfésszel, a szolgáltatási spektrum bővítéseivel párhuzamosan szükségessé válik egy *egységes felhasználói felület*. Ez azonban egy rendkívül komplex feladat, amelyet csak *távlati célként* reális számba venni (és csak többéves projekt keretein belül valósítható meg).
- Az e-folyóiratok *archiválását* még egy országban sem – így a finneknél sem – sikerült megoldani. Ez szintén rendkívül *bonyolult* feladat, amelyet – mivel más országokban is egyazon módon jelentkezik – vélelmezhetően csak nemzetközi összefogással lehet, illetve célszerű megoldani.

Magyarországon – a tervek szerint – 2001-ben (kísérleti év) indul az országos elektronikus információszolgáltatás. Mind az előkészítés, mind pedig az üzemeltetés során érdemes támaszkodni azoknak az országoknak a tapasztalataira, ame-

lyek hasonló tárgyú programjaikat már néhány évvel ezelőtt elkezdték, köztük Finnországra, ahol az 1997-ben indított hároméves programot sikeresen megvalósították, és gondoskodtak a szolgáltatások fenntartásáról, a fejlesztések folytatásáról.

Irodalom

- FinELib-Käyttäjäkyselyn Vastaukset 1999. (A FinELib-felhasználói kérdőívekre adott válaszok 1999-ben.) URL: <http://hul.helsinki.fi/finelib/vastaukset99.html> (2000. 09. 19.)
- FinELib National Electronic Library Supporting Research and Higher Education. URL: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/english/index.html> (2000. 09. 19.)
- HANNESDÖTTIR, Sigrún Klara: Towards the Nordic Electronic Research Library. = ALEXANDRIA, 12. köt. 1. sz. 2000. p. 51-60.
- HORMIA-POUTANEN, Kristiina: Developing the National Electronic Library in Finland. = Electronic Research Libraries in the Nordic Countries, NORDINFO, 1999. 2. sz. p. 17-24.

- Kansallinen elektroninen kirjasto 1997-1999. Katbaug ohjelmakauteen. (A Nemzeti Elektronikus Könyvtár 1997-1999. A programidőszak áttekintése.) URL: <http://renki.lib.helsinki.fi/finelib/ohjelmakausi.html> (2000. 09. 19.)
- LIBER Licensing Principles for Electronic Information. URL: <http://www.kb.dk/liber/news/981116.htm> (2000. 09. 19.)
- Licensing Principles. URL: <http://www.kb.dk/guests/intl/liber/news/981116.htm> (2000. 09. 19.)
- Licensing Principles of the Dutch Scientific Libraries and a Number of German University Libraries, 1997. október 27. URL: <http://www.eblida.org/ecup/licensing/lic.htm> (2000. 09. 19.)
- SALONHARJU, Inkeri: Electronic Licensing - The Consortium Model of the Finnish Research Libraries. URL: <http://hul.helsinki.fi/tietolinja/0199/electron.html> (2000. 09. 19.)
- SZÁNTÓ Péter: A finn és a dán elektronikus könyvtári projektek tanulmányozása. Budapest, 2000. május 16., ütieltetés (kézirat), 6 p.

Beérkezett: 2000. IX. 20-án.

Elektronikus könyvek oktatási használatra Ausztriában

A *SoftBook Press* kiadó és a *Siemens* cég megállapodott az oktatásban és továbbképzésben használható elektronikus könyvek teszteléséről. A két társaság szakkönyveket és tankönyveket ad ki elektronikus változatban, elektronikus könyvtárakat létesít, és oktatási anyagokat juttat el a *SoftBook Reader* olvasókészüléken keresztül egyetemi hallgatóknak. A tesztelésre egyelőre Ausztriában kerül sor, később más helyeken is. A Siemens AG Austria látja el a projektvezetési szolgáltatásokat. A kísérleti program célja a *SoftBook Press* elektronikus kiadórendszere és elektronikus szakkönyvei általános üzleti lehetőségeinek tesztelése.

A könyvméretű *SoftBook Reader* több mint 100 000 oldalt tartalmazhat. A hallgatók letölthetnek benne elektronikus könyveket, feladatterveket, és segédszövegeket az internetről az olvasók számára.

További információ: www.softbook.com
www.siemens.at

/Information Retrieval and Library Automation, 35. köt. 11. sz. 2000. p. 4./

Internetregény

Az *Agency One* (Egyes számú ügynökség) olyan regény, amelyet kifejezetten az internetre írtak. Egy lidércnyomásos vízióról szól, amelyben egyetlen globális cég létezik, egyetlen hirdetési ügynökséggel. Ez az ügynökség a vevőknek a következő alternatívát kínálja: vásárolsz vagy meghalsz. A regény teljes egészében a képernyőn olvasható ingyen, www.a1y2k.com alatt, vagy 3,50 GBP-ért letölthető.

Stephen Debut, a szerző szerint a regény fő témája az internet és a benne rejlő irányítási mechanizmus, és megfelel az 1984-nek az elektronikus világban. A cselekmény polgári nyugtalanságot is tartalmaz, közvetlenül a századforduló előtt, és a 2000. év szoftverproblémái megjósolhatatlannak. Ezért alkalmas az *Agency One* az interneten, és csak az interneten való közzétételre, abban a történelmi pillanatban, amikor a regény szörnyű története elkezdődik.

További információ e-mailen:
sdeput@aol.com

/ASLIB Online and CD Notes, 12. köt. 8. sz. 1999. p. 8./

(R. P.)